

ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ «ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΔΕΑΣ»

Ο πανηγυρικός λόγος που έκφώνησε ο καθηγητής Διονύσιος Ζακυθηνός το 1942 στο Πανεπιστήμιο Αθηνών στη γιορτή για την 25η Μαρτίου είχε τον τίτλο «Η βυζαντινή ιδέα και η ελληνική επανάσταση»¹. Βυζαντινή ιδέα ονόμασε ο όμιλητής την λεγόμενη Μεγάλη Ίδέα και δικαιολόγησε την ονομασία αυτή στηριζόμενος στη διαπίστωση ότι η Μεγάλη Ίδέα, που συγκινοῦσε και συ-
νείχε τους Έλληνες κατά τη διάρκεια της δουλείας², δεν γεννήθηκε με την άλωση της Πόλης από τους Τούρκους το 1453, ως όραμα για την απελευθέρωση της Βασιλεύουσας και την ανασύσταση της ελληνικής αυτοκρατορίας του Βοσπόρου, αλλά ήταν αρχαιότερη και είχε προέλευση βυζαντινή³. Για την ύ-
παρξη της ιδέας ήδη στην εποχή των Παλαιολόγων ο Ζακυθηνός παραπέμπει στο άρθρο του Ί.Κ. Βογιατζίδου «Η αρχή και η εξέλιξις της μεγάλης ιδέας»⁴,

1. Πρωτοδημοσιεύτηκε στη *Νέα Έστία*, τεύχος 429 (1945) 225-229. Βλ. τελευταία έκδοση με περισσότερες σημειώσεις στον σύμμεικτο τόμο του συγγραφέα με τίτλο *Μεταβυζαντινά και Νέα Έλληνικά*, Αθήνα 1978, σ. 447-463.

2. Για τη λεγόμενη Μεγάλη Ίδέα ή βιβλιογραφία είναι έκτενης. Ένδεικτικά βλ. Παύλου Καρολίδου, *Σύγχρονη Ίστορία των Έλλήνων και των λοιπών λαών της Ανατολής (1821-1921)*, Αθήνα 1927, τ. 1, σ. 323-29. - Edouard Driault, *La Grande Idée, La Renaissance de l' Hellénisme*, Paris 1920. - John Anthony Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece (1833-1843)*, Princeton 1968, σ. 345 έξ. - Κωνσταντίνου Βαβούσκου, *Η Μεγάλη Ίδέα ως ιδέα και ως πραγματικότητας*, Θεσσαλονίκη 1970. - Theodore George Tatsios, *The Megali Idea and the Greek-Turkish War of 1897: The Impact of the Cretan Problem on Greek Irredentism*, Columbia University Diss. 1973.

3. Τον όρο βυζαντινή ιδέα αποδέχεται σιωπηρά και χρησιμοποιεί ο Α. Ι. Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλής*, Αθήνα 1963, σ. 143 και άλλου. Τη γένεση της Μεγάλης Ίδέας στον 19^ο αιώνα στα πλαίσια μιās νέας ιδεολογίας των Βυζαντινών, που ονομάζει «βυζαντινό πατριωτισμό», τοποθετεί και η Héléne Ahrweiler, *L'idéologie politique de l' empire byzantin*, Paris 1975, σ. 110 έξ. Έμμεσα και από άλλη άφετηρία αναφέρεται στη βυζαντινή προέλευση της Μεγάλης Ίδέας και ο Herbert Hunger, «State and Society in Byzantium», *Proceedings of the Royal Irish Academy* 82, 8 (1982) 197-209, ιδιαίτερα σ. 198.

4. Ί.Κ. Βογιατζίδου, «Η αρχή και η εξέλιξις της Μεγάλης Ίδέας», στο *Ημερολόγιο της Μεγάλης Έλλάδος*, Αθήναι 1923, σ. 161-171. Βλ. του ίδιου, «La Grande Idée», στον *L' Hellénisme Contemporain*, δεύτερη σειρά, 7 (1953) 279-287.

ὅπου ἐντοπίζεται καὶ ἐξαίρεται ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ λόγου τοῦ Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, πού διασώζει ὁ Γεώργιος Παχυμέρης¹, στὸ ὁποῖο βρίσκουμε ἔλα τὰ βασικὰ μοτίβα τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ὅπως αὐτὴ θὰ ἀναπτυχθεῖ στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας: «Οἶδατε, ἄνδρες βασιλείας ὑπήκοοι τῆς Ῥωμαίων..., ὅπως πάλαι, τοῦ θείου μηνίσαντος ἀνέμοις ἐξώσταις οἶον τοῖς Ἰταλοῖς ἐξώσθησαν τῆς πατρίδος οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι, καὶ ὡς εἰς στενὸν τὰ τῆς ἐκείνων ἀρχῆς κατηντήκεσαν... ἀλλὰ θεοῦ θέλοντος, ἢ μᾶλλον παραχωροῦντος, κατ' εἰσπραξίν τῶν εἰς ἐκεῖνον πλημμελημάτων, αὐτῆς ὡσανεὶ τινος καρδίας τῆς πατρίδος παθούσης, συνεκεντρώθησαν πάντα. καὶ τὰ μὲν Ἰταλοί, τὰ δὲ Πέρσαι [=Τουρκοί], Βούλγαροί τε καὶ Τριβαλλοί [=Σέρβοι] καὶ πάντες ἄλλως διεμερίσαντο. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα πῶς καὶ αὐθις ἀνεζώωθησαν, καὶ γε ἀναζωοῦνται κατὰ μικρὸν ἐλεοῦντος πάλιν τοῦ θείου, τί χρὴ καὶ λέγειν; πλὴν ἄλλ' οὐδὲν τούτων ἦν ἀσφαλῶς ἔχειν λειπούσης τῆς βασιλίδος»².

Ὁ Ζακυθινὸς ἐνισχύει τὴν ἄποψη γιὰ τὴ βυζαντινὴ προέλευση τῆς ιδέας μὲ ἀναφορὰ στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ σὲ ἄλλες πηγές, ὅπου φαίνεται ὅτι ζοῦσε διαρκῶς τὸ ὄραμα νὰ ξαναγίνει ὁ Εὐφράτης βυζαντινὸ σύνορο στὴν Ἀνατολή³.

Ἡ ἄποψη τοῦ Νέστορος τῆς ἐλληνικῆς ιστορικῆς ἐπιστήμης, ὅπως ἦταν δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθεῖ στὰ πλαίσια ἐνὸς πανηγυρικοῦ λόγου, εἶναι ἐντελῶς εὐστοχη. Οἱ γραμμὲς πού ἀκολουθοῦν θὰ δείξουν, ὅπως πιστεύω, ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸν πρῶτο αἰῶνα τῆς ζωῆς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὑπῆρχε αὐτὸ πού ὁ Ζακυθινὸς ὀνόμασε βυζαντινὴ ιδέα.

Γιὰ πρώτη φορὰ βρίσκουμε τὴν ιδέα αὐτὴ τὸν Αὐγούστο τοῦ 363! Τὴ χρονιὰ ἐκείνη ὁ αὐτοκράτορας Ἰουλιανὸς εἶχε ἐκστρατεύσει κατὰ τῶν Περσῶν. Ἐνῶ τὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα βρισκόταν βαθειὰ μέσα στὸ περσικὸ ἔδαφος, ὁ Ἰουλιανὸς τραυματίσθηκε καὶ πέθανε. Ὁ διάδοχός του ὁ Ἰοβιανὸς καὶ ὁ στρατὸς πού τὸν ἀναγόρευσε χωρὶς καθυστέρηση, βρέθηκαν σὲ δεινὴ θέση καὶ ἀναγκάσθηκαν νὰ δεχθοῦν τοὺς ὅρους πού πρότεινε ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν,

1. Βλ. τώρα George Pachymères, *Relations historiques*, II 30, ἐκδ. Albert Failler, τ. 1, Paris 1984, σ. 209, 15-211, 4.

2. Τὸ χωρίο παραθέτει αὐτούσιο ὁ Βογιατζίδης, «La Grande Idée», σ. 282. Μετὰ τὴ λέξη κατηντήκεσαν ὁ Βογιατζίδης παραλείπει μιὰ πρόταση προφανῶς γιὰ τὴν θεωρεῖ ἄσχετη μὲ τὸ θέμα του. Ἡ πρόταση ὅμως αὐτὴ εἶναι ιδιαίτερα σημαντικὴ γιὰ τὴν ιστορικὴ προοπτικὴ τῆς ιδέας: Καὶ παρεῶ τὰ πάλαι, ὅτε ἡ τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴ πρὸς ἑὸ μὲν Εὐφράτη καὶ Τιγρίδι, πρὸς δύσιν δὲ Σικελία καὶ τοῖς πρόσω Πουλείας ὠρίζετο, Αἰθίοπας δ' εἶχε πρὸς νότον καὶ πρὸς βορρᾶν τὰ προσάκτια ἀφήμι ταῦτα. Τὰ παλαιὰ σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐνταχθοῦν στὸ πολιτικὸ πρόγραμμα τοῦ Μιχαήλ πού ἐτοιμαζόταν νὰ μπεῖ θριαμβευτῆς στὴν ἀπελευθερωμένη Κωνσταντινούπολη. Εἶναι ὡστόσο ἐνδεικτικὸ ὅτι τὰ σύνορα αὐτὰ συνεχίζουν νὰ ἀνῆκουν στὴν ιστορικὴ προοπτικὴ τῶν Βυζαντινῶν τὸν 19^ο αἰῶνα. Γιὰ τὴν ιστορικὴ συνάφεια τοῦ λόγου βλ. Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologus and the West*, Cambridge, Massachusetts 1959, σ. 120.

3. Ὁπου παραπάνω, σ. 459 ἐξ.

Σαπῶρ Β', προκειμένου νὰ τοὺς ἐπιτρέψει νὰ ἐπιστρέψουν ἀνενόχλητοι στὸ αὐτοκρατορικὸ ἔδαφος: νὰ ἐκχωρήσουν στοὺς Πέρσες τὴ βορειοανατολικὴ Μεσοποταμία μὲ μερικὲς πόλεις καὶ κάστρα καὶ κυρίως τὴν πρωτεύουσα τῆς περιοχῆς, τὴ Νίσιβη, πού δίκαια εἶχε τὴ φήμη τοῦ προμαχῶνα τῆς Ἀνατολῆς¹.

Παρόλο πὺ ἡ περιοχὴ αὐτὴ εἶχε προσαρτηθεῖ στὴν αὐτοκρατορία μόλις πρὶν ἀπὸ 65 χρόνια καὶ ἡ συνθήκη εἰρήνης τοῦ 363 συνομολογήθηκε νὰ ἰσχύσει μόνο γιὰ τριάντα χρόνια, ὁ δὲ πληθυσμὸς τῆς ἦταν σχεδὸν στὸ σύνολό του συρόφωνος, ἡ ἐκχώρηση τῆς Νίσιβης προκάλεσε τρομερὴ αἴσθηση στοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ὁ ἀπόηχός τῆς ἔμεινε ἰσχυρότατος ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες. Ἡ συνθήκη θεωρήθηκε ἐπαίσχυντη, ἡ ἐκχώρηση τῆς Νίσιβης καταγγέλθηκε ὡς προδοσία. Τρεῖς κρατικοὶ ἀξιωματοῦχοι, πὺ εἶχαν ἀκολουθήσει τὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα στὴν Περσία καὶ βρίσκονταν ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Νίσιβης, ὅταν ὁ νέος πέρσης διοικητῆς τῆς πόλης ἀνάρτησε τὴν περσικὴ σημαία στὴν ἀκρόπολή τῆς, ἔσπευσαν νὰ μελετήσουν τὴν ἱστορία τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀπὸ χωριστοὺς δρόμους ἔφτασαν στὸ ἴδιο ἱστορικὸ συμπέρασμα: στὰ 1118 χρόνια ἀπὸ τὴν ἵδρυση τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ab urbe condita, δὲν εἶχε συμβεῖ ποτὲ νὰ ἀποσύρει ἡ αὐτοκρατορία τὰ σύνορά τῆς ἀπὸ μιὰ περιοχὴ καὶ νὰ ἀνεχθεῖ ἡ περιοχὴ αὐτὴ νὰ περάσει σὲ ξένα χέρια². Οἱ ἐθνικοὶ ἱστορικοὶ, ρήτορες καὶ φιλόσοφοι σπεύδουν νὰ φορτώσουν τὸ ἀνήκουστο αὐτὸ γεγονὸς στὸν ἀνίκανο, ὅπως ἰσχυρίζονται, διάδοχο τοῦ Ἰουλιανοῦ, πὺ ἦταν χριστιανός³. Οἱ χριστιανοὶ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι, οἱ θεολόγοι καὶ ποιητὲς κατηγοροῦν τὸν Ἰουλιανὸ γιὰ τὴν ἀδικαιολόγητὴ ἐκστρατεία στὴν Περσία καὶ γιὰ τὶς στρατηγικὲς του ἐπιλογές, πὺ εἶχαν ὡς συνέπεια ὁ διάδοχός του νὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ συνάψει τὴν ἐπαίσχυντη συνθήκη⁴. Ἐνας ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Νίσιβης, πὺ κατ' ἐφαρμογὴν τῶν ὅρων τῆς συνθήκης ἐγκατέλειψαν τὴν πόλη τους καὶ πῆραν τὸν δρόμο τῆς προσφυγιάς, ἦταν ὁ Ἐφραίμ ὁ Σῦρος, ὁ μεγάλος ὑμνογράφος, πὺ

1. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὴ συνθήκη τοῦ 363 βλ. Evangelos Chrysos, «Some Aspects of Roman-Persian Legal Relations», *Κληρονομία* 8 (1976) 25 ἔξ.

2. Εἶναι οἱ ἀξιωματοῦχοι Festus καὶ Εὐτρόπιος, πὺ γράφουν Breviaria ab urbe condita, καὶ ὁ Ἀμμιανὸς Μαρκελλίνος πὺ γράφει τὴν ἱστορία του εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, εἶχε ὁμοῦ ἀκολουθήσει τὸν Ἰουλιανὸ στὴν ἐκστρατεία τοῦ 363 καὶ ἐπομένως ἦταν αὐτόπτης μάρτυρας. Ἐκατὸ χρόνια ἀργότερα θὰ κάνει τὸ ἴδιο καὶ ὁ ἱστορικὸς Ζώσιμος, πὺ ἀντλεῖ τὸ σχετικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸν Εὐνάπιο.

3. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς πὺ ἀναφέρονται στὴν προηγούμενη ὑποσημείωση, στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει καὶ ὁ Λιβάνιος. Τὶς ἀπόψεις του ἀποδέχθηκε καὶ ὁ συμπατριώτης του Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεύς, ὅπως ἀργότερα καὶ τὸ Λεξικὸ τῆς Σούδας στὸ λῆμμα Ἰοβιανός.

4. Στὴν ὁμάδα αὐτὴ ἀνήκουν ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ Ρουφῖνος, ὁ Ἱερώνυμος, ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Ὀρώσιος, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ Σωκράτης, Σωζομενός, Θεοδώρητος καὶ Φιλοστόργιος, ὁ χρονογράφος Ἰωάννης Μαλάλας, πὺ τὸν ἀκολουθεῖ κατὰ λέξη σχεδὸν τὸ Πασχάλιο Χρονικὸ, ὁ Θεοφάνης, ὁ Γεώργιος Μοναχός, ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος.

κατέγραψε σέ έκκλησιαστικούς ὕμνους τὰ συναίσθηματα τῶν προσφύγων καὶ προσπάθησε νὰ ἐρμηνεύσει θεολογικὰ τὴν ἀδόκητη συμφορὰ¹. Στὴν "Αμιδα καὶ στὴν "Εδεσσα, ὅπου κυρίως ὀργανώθηκαν πρόχειροι καταυλισμοὶ γιὰ τοὺς πρόσφυγες τῆς Νίσιβης, ἄρχισαν νὰ μετροῦν τὰ χρόνια καὶ νὰ περιμένουν πότε, «μὲ χρόνια μὲ καιρούς», θὰ τοὺς ἀξίωνε ὁ θεὸς νὰ ἐπανεέλθουν στὴν πατρίδα τους. Τὸ ὄραμα αὐτὸ στηριζόταν στὴν πεποίθηση ὅτι παρὰ τὴν ἐκχώρησίν της ἡ Νίσιβη ἦταν καὶ παρέμενε μιὰ πόλη τῆς χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας ποὺ ἄδικα κατακρατοῦσαν οἱ ἄπιστοι γείτονες².

“Ολοὶ οἱ πολλοὶ συγγραφεῖς ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὸ πάθημα τῆς Νίσιβης, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς ἰδεολογικὲς ἀποχρώσεις καὶ τάσεις τῶν ἔργων τους, συμφωνοῦν ὅτι τὸ ἔτος 363 ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ τοῦ τέλους τῆς αὐτοκρατορίας³.

Οἱ δυσκολίες ποὺ ἀντιμετώπισε ἡ αὐτοκρατορία στὰ ἐπόμενα πενήντα χρόνια, ἔδειχναν νὰ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἱστορικὴ ὅσο καὶ τὴν ἐσχατολογικὴ ἐρμηνεία τῆς τραγωδίας τοῦ 363. Στὰ χρόνια αὐτὰ βάρβαροι εἰσέβαλλαν στὴν ἐπικράτεια ἀπὸ ὅλες τὶς κατευθύνσεις στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴ Δύση, κατέστρεφαν τὶς ἐπαρχίες καὶ ἐγκαθίσταντο στὸ αὐτοκρατορικὸ ἔδαφος. “Οταν ἔπεσε στὰ χέρια τῶν βαρβάρων ἡ ἴδια ἡ Ρώμη τὸ 410, ἀνετράπη ἡ πολιτικὴ αὐτοσυνειδησία τῶν ἀνθρώπων ποὺ εἶχαν ἐντελῶς πιστέψει στὴν ἰδέα ὅτι ἡ αὐτοκρατορία τους ἦταν αἰώνιας διάρκειας (Roma aeterna), ὅπως εἶχαν ἐρμηνευθεῖ οἱ παλαιοὶ χρησμοὶ καὶ οἱ προφητεῖες τῆς ἑλληνορωμαϊκῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐβραϊκῆς ἀρχαιότητος⁴. ‘Ἡ αὐτοκρατορία δὲν ἦταν λοιπὸν ἀκατάλυτη! ‘Ἡ ἀνικανότητα τῆς ἡγεσίας καὶ ἡ ἥθικὴ παράλυση τῆς κοινωνίας εἶχαν ἐπιφέρει τὴν παρακμὴ. ‘Ο Ἱερώνυμος, μοναχὸς στὴν Παλαιστίνη, ἀναφωνεῖ ὅτι ἡ αὐτοκρατορία κατέρρευσε (imperium Romanum periit!), μιὰ ἔκφραση ποὺ θὰ ἀπλωθεῖ σ’ ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία καὶ θὰ μπεῖ στὸ στόμα ὄλων⁵. ‘Ἡ κατάρρευση μπορεῖ νὰ ἀνασχεθεῖ μόνον ἂν βρεθεῖ εὐσεβὴς καὶ ἰκανὴ ἡγεσία καὶ ἂν συντελεσθεῖ ἡ ἥθικὴ ἀνόρθωση τῶν πολιτῶν ποὺ θὰ ἐξευμενίσει τὸν θεὸ γιὰ νὰ παύσει νὰ δοκιμάζει τὸν

1. Βλ. κυρίως τοὺς ὕμνους τοῦ γιὰ τὴν Νίσιβη (Carmina Nisibena) καὶ «Κατὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ», ποὺ ἐξέδωσε ὁ Eduard Beck στὸ πρωτότυπο καὶ σὲ γερμανικὴ μετάφραση στὴ σειρά *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Scriptores Syri*, Louvain 1957.

2. Συριακὲς καὶ ἀραβικὲς πηγὲς ἐπιμένουν ὅτι ἡ ἐκχώρηση τῆς Νίσιβης δὲν ἦταν ὀριστικὴ καὶ ἀμετάκλητη καὶ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιστραφεῖ ὀψέποτε στὴν αὐτοκρατορία. Στὴν κατηγορία τῶν πηγῶν αὐτῶν ἀνήκουν οἱ συριακὲς Χρονικὸ τοῦ Ἰησοῦ, Χρονικὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ, Μιχαὴλ ὁ Σῦρος, Ἀνώνυμο Χρονικὸ τοῦ 1234 καὶ οἱ Ἄραβες Tabari καὶ Firdausi. Βλ. τὴ σχετικὴ ἀνάλυση στὴ μελέτη μου ποὺ μνημονεύεται παραπάνω, σ. 195 σημ. 1.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ σχόλια τοῦ François Paschoud στὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Ζωσίμου, τ. 3, Paris 1979, σ. 228.

4. Βλ. ἐνδεικτικὰ François Paschoud, *Roma aeterna. Études sur le patriotisme Romain dans l'occident latin à l'époque des grandes invasions*, Neuchatel 1967.

5. Hieronymus, ἐπιστ. 132: *quid salvum est, si Roma perit!* Jordanes, Romana 345 καὶ Getica 243, Marcellinus comes 475. “Οταν δὲλα δείχνουν ὅτι ἡ πολιτεία (civitas terrena) καταρρέει, ὁ Αὐγουστῖνος ἀναζητεῖ καταφύγιο στὴν civitas Dei χωρὶς δὲμως νὰ

λαό του¹. Ἔτσι οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νὰ ζοῦν μὲ τὸ ὄραμα τῆς ἠθικῆς ἀναγέννησης πού θὰ φέρεי τὴν πολιτικὴ ἀποκατάσταση. Ὁ μοναχὸς Σάββας ἔρχεται, γύρω στὸ 510, στὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ ζητήσει μεταξὺ ἄλλων καὶ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση γιὰ τὸ μοναστήρι του. Ἄν μᾶς βοηθήσεις, λέγει γιὰ νὰ πείσει τὸν Ἀναστάσιο, θὰ δείξεις ὅτι εἶσαι εὐσεβὴς καὶ ἴσως ὁ θεὸς σὲ ἀξιῶσει νὰ ἐλευθερώσεις τὶς χαμένες ἐπαρχίες².

Τὸ κήρυγμα αὐτὸ ἀκούγεται στὶς χαμένες ἐπαρχίες πού ζοῦν ὑπὸ βαρβαρικὴ κατοχὴ. Ἰδιαίτερα στὶς ἐπαρχίες τῆς βόρειας Ἀφρικῆς, πού ζοῦν ὑπὸ τὴν ἀνελέγητη τυραννία τῶν ἀρειανῶν Βανδάλων ἀκούγονται συχνὰ φωνές γιὰ ἀπελευθέρωση, γιὰ λύτρωση. Γύρω στὸ 530 κληρικοὶ ἔρχονται στὸν Ἰουστινιανὸ καὶ ζητοῦν τὴν ἐπέμβασή του γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἀφρικῆς³. Ἐξάλλου ὁ συγκλητικὸς καὶ φιλόσοφος Βοήθιος πού καταδικάζεται στὴν γοτθοκρατούμενη Ρώμη τὸ 522 γιὰ συνωμοτικὲς ἐπαφές μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη, στὸν πρόλογο τοῦ ἔργου του γιὰ τὴ φιλοσοφία, πού ἔγραψε στὴ φυλακὴ πρὶν θανατωθεῖ, ἀποκαλύπτει ὅτι τὸ κρίμα του ἦταν ὅτι εἶχε ὀραματιστεῖ τὴν ἐλευθερίαν⁴.

Ὁ Ἰουστινιανὸς πανηγύριζε γεμάτος ἰκανοποίηση γιὰ τὴν ἐλευθερία πού εἶχε φέρεи στὶς ἀνακτημένες ἐπαρχίες στὴ Δύση⁵ κι' ὅταν στὰ τελευταῖα του

παύσει νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν τύχη τῆς αὐτοκρατορίας. Βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Johannes Straub, «Augustins Sorge um die Regeneratio Imperii. Das Imperium Romanum als *civitas terrena*» στὸν σύμμεικτο τόμο τοῦ ἴδιου, *Regeneratio Imperii*, Darmstadt 1972, σ. 271-295.

1. Walter Kaegi, *Byzantium and the Decline of Rome*, Princeton 1968.

2. Πιστεύω ὅτι ὑπὲρ τῶν πέντε τούτων θεαρέστων σου πράξεων προστίθῃσιν ὁ θεὸς τῇ ὑμετέρᾳ βασιλείᾳ Ἀφρικὴν τε καὶ Ρώμην καὶ τὴν λοιπὴν πᾶσαν Ὀνωρίου βασιλείαν, ἠνπερ ἀπώλεσαν οἱ προβεβασιλευκότες τῆς ὑμετέρας πανευσεβοῦς γαληνότητος... Kyrillos von Skythopolis, ἐκδ. Eduard Schwartz, Leipzig 1939, σ. 175, 19-23. Τὸν αὐτοκράτορα Ὀνώριο τὸν συνόδευε ἡ κατηγορία ὅτι ἀπὸ ἀβελτηρία εἶχε ἐπιτρέψει στοὺς βαρβάρους νὰ καταλάβουν πολλὰς ἐπαρχίας τῆς Δύσης (Ἰταλία, Γαλατίες, Βρεταννία κ.λπ.).

3. Προκόπιος, Ὑπὲρ τῶν Πολέμων III 10, 18-20: «Ἐνας ἐπίσκοπος ἐπισκέφθηκε τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐπειδὴ αὐτῷ ξυνέμιξεν, ἔλεγεν οἱ τὸν θεὸν ἐπισκῆσαι ὄναρ γενέσθαι τε ὡς βασιλέα καὶ αὐτὸν αἰτιάσασθαι ὅτι δὴ Χριστιανούς τοὺς ἐν Λιβύῃ ῥύεσθαι ἐκ τυράννων ὑποδεξάμενος εἶτα λόγῳ οὐδενὶ κατωρρώδησε: «καίτοι αὐτὸς» ἔφη «οἱ πολεμοῦντι ξυλλήγομαι Λιβύης τε κύριον θήσομαι». Ἐξάλλου ὁ ἴδιος ὁ Προκόπιος γράφει ὅτι ἡ Βρεταννία ἔπεσε στὶς ἀρχὰς τοῦ ε' αἰῶνα στὰ χέρια τυράννων καὶ παρατηρεῖ μὲ ἀίσθητὴ πικρία ὅτι Βρεταννίαν μόντοι Ρωμαῖοι ἀνασώσασθαι οὐκέτι ἔσχον: Ὑπὲρ τῶν Πολέμων III 3,38.

4. *Libertatem arguor sperasse Romanam*, Anicii Manlii Severini Boethii, *Philosophiae Consolatio* I 4, 20-36. Πρβλ. E. K. Chrysos, «Die Amaler-Herrschaft in Italien und das Imperium Romanum» *Byzantion* 51 (1981) 449.

5. Βλ. π.χ. τὴν *Constitutio Deedowken* τῆς 16-12-533. Πρβλ. B. Rubin, *Das Zeitalter Iustinians*, Berlin 1960, σ. 156, ὅπου ὡστόσο τὸ μένος τοῦ συγγραφέα ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ δεῖ ἀντικειμενικὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ νόμου. Ὁ βυζαντινὸς διπλωμάτης Πέτρος Πατρίκιος στὶς διαπραγματεύσεις του μὲ τὸν ὀστρογότθο

χρόνια φαίνεται πώς κουράστηκε ή έγινε σοφότερος (!) και γι' αυτό προσπαθοῦσε να ἐπιλύσει τὰ προβλήματα, πού ἀντιμετώπιζε στὰ σύνορα, ἐξαγοράζοντας τὴν φιλειρηνικὴ διάθεση τῶν βαρβάρων, οἱ συνεργάτες του, ἀκόμη καὶ ὁ διάδοχος του Ἰουστίνος, τὸν κατηγόρησαν γιατί ἐγκατέλειψε τὴν μόνη ὀρθὴ πολιτική, πού ἦταν κατὰ τὴ γνώμη τους ἡ δυναμικὴ ἀπόθηση τῶν ἐπὶ ἡλυδων¹.

Στὴν ἴδια παράδοση κινεῖται καὶ ὁ Ἡράκλειος μὲ τὶς νικηφόρες ἐκστρατεῖες του κατὰ τῶν Περσῶν, γιὰ τὶς ὁποῖες κερδίζει τὸν ἔπαινο τοῦ Γεωργίου Πισίδη, ὅτι ἀνέπλασε τὶς κατακτημένες ἐπαρχίες².

Αὐτὴ ἡ βυζαντινὴ ιδέα προσφέρεται καὶ ὡς αὐτονόητη ιδεολογικὴ κάλυψη γιὰ τοὺς ἐπιτυχεῖς ἀγῶνες τῶν μεταγενέστερων αὐτοκρατόρων, ἰδιαίτερα τὸν δέκατο αἰῶνα, ὅταν ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς καὶ ὁ Βασίλειος Β' ἀνακτοῦν πολλὰ ἀπὸ τὶς ἀπὸ αἰῶνες χαμένες ἐπαρχίες. Οἱ πόλεμοί τους διεξάγονται ὑπὸ τὸ ὄραμα τοῦ σταυροῦ, θεωροῦνται φυσικὰ δίκαιοι, ἀκόμη καὶ ἱεροί. Εἶναι βυζαντινὲς σταυροφορίες γιὰ νὰ ἀνατραπεῖ μιὰ πολιτικὴ πραγματικότητα, μὲ τὴν ὁποία οἱ βυζαντινοὶ ιδεολογικὰ δὲν ἦταν διατεθειμένοι νὰ συμβιβασθοῦν³ παρόλο πού ἡ πραγματικότητά αὐτὴ ἦταν κατοχυρωμένη μὲ διεθνεῖς συμβάσεις πού ἴσχυαν ἐπὶ αἰῶνες⁴.

βασιλιά τῆς Ἰταλίας Θεοδᾶτο διεκδίκησε γιὰ λογαριασμὸ τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστινιανοῦ τὸ δικαίωμα νὰ ἀνακτήσει τὶς χῶρες πού τοῦ ἀνήκαν «ἀνωθεν». Βλ. Προκοπίου, *Ἐπεὶ τῶν Πολέμων* III 6, 10.

1. Ἀγαθίου Σχολαστικοῦ, *Ἱστοριῶν* V 14,1: *Ὁ γὰρ βασιλεὺς ἐπειδὴ πρότερον Ἰταλίαν ξύμπασαν ἐχειρώσατο καὶ Λιβύην καὶ τοὺς μεγίστους ἐκείνους πολέμους διήνυσσε καὶ πρῶτος ὡς εἰπεῖν ἐν τοῖς κατὰ τὸ Βυζάντιον βεβασιλευκόσι Ῥωμαίων αὐτοκράτωρ ὀνόματί τε καὶ πράγματι ἀπεδέδεικτο, ἐπειδὴ οὖν αὐτῷ ταῦτά τε καὶ ἄλλα ὅμοια τούτοις νεάζοντι ἔτι καὶ ἐρρωμένῳ ἐξείργαστο, τότε δὴ ἀμφὶ τὴν ἐσχάτην τοῦ βίου πορείαν (ἤδη γὰρ καὶ ἐγεγηράκει) ἀπειρηκέναι τοῖς πόνους ἐδόκει. Τὴν ἐπίκριση τοῦ Ἀγαθία πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν γιὰ τὴν γεροντικὴν του παθητικότητά τὴν υἱοθέτησε καὶ ὁ Μένανδρος Προτίκτωρ. Βλ. καὶ J. Irmscher, «Justinianbild und Justiniankritik im frühen Byzanz», στὸν τόμο *Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz*, Berlin 1976, σ. 131-142 καὶ κυρίως γιὰ τὴν ἐπόμενη ἐποχὴ Günther Prinzing, «Das Bild Justinians I. in der Überlieferung der Byzantiner vom 7. bis 15. Jahrhundert», *Fontes minores* 7 (1986) 1-99.*

2. *Ἐορτάσας δὲ τὴν μεγίστην ἡμέραν
ἐν ἧ τὸ κοινὸν ἐξανέστη τοῦ γένους
εἰς ἔνθεόν τε καὶ νέαν ἀνάπλασιν*

Giorgio di Pisidia, *Poemi*, τ. 1, ἐκδ. Agostino Pertusi, Ettal 1959, σ. 90, στίχοι 132-134. Πρβλ. καὶ σ. 170, σ. 163: *μένοις ἅπαντας εἰς ἀνάκτησιν φέρων*. Βλ. N. Zbinden, *Abendländische Ritter, Griechen und Türken im ersten Kreuzzug* (Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie, ἀρ. 48), Ἀθήνα 1975, σ. 104.

3. Ἡ κ. Ἀθηνᾶ Κόλια - Δερμιτζάκη ἐτοιμάζει εἰδικὴ μονογραφία γιὰ τὸ ιδεολογικὸ αὐτὸ ὄπλοστάσιο καὶ παρακολουθεῖ τὴν ἐξέλιξή του ἀπὸ τὸν δ' ὡς τὸν ιβ' αἰῶνα.

4. Κατὰ τὴν ἐκστρατεία στὴν Ἀνατολή τὸ 972 ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς κατέλαβε τὴ Νίσιβη (Λέων Διάκονος, ἐκδ. Βόννης, σ. 162, 3-11. Πρβλ. M. Canard, «La date des expéditions mésopotamiennes de Jean Tsimiskès», *Annuaire de l'Institut de philologie*

Ἡ ἴδια, τέλος, ιδέα καθορίζει τὴ στάση τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξίου Κομνηνοῦ καὶ τῶν διαδόχων του, ὅταν δέχθησαν νὰ διευκολύνουν τοὺς δυτικούς σταυροφόρους στὶς ἐκστρατεῖες τους γιὰ νὰ ἀπαλλάξουν τοὺς Ἀγίους Τόπους ἀπὸ τὴν τυραννία τῶν ἀπίστων. Ὅλοι οἱ Βυζαντινοὶ θεωροῦσαν αὐτονόητη τὴν ἀξίωση τοῦ Ἀλεξίου, ὅτι τὰ ἐδάφη ποὺ θ' ἀπελευθέρωναν οἱ σταυροφόροι, θὰ ἐπανερχόνταν στὴν κυριότητα τοῦ μόνου δικαιοῦχου, τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα¹.

Ἐπομένως οἱ ἀγῶνες τῶν αὐτοκρατόρων τὴν ἐποχὴ τῆς «ἐξορίας» στὴ Νίκαια (1204-1261) γιὰ νὰ ἀνακτήσουν τὴ Βασιλεύουσα καὶ τὶς ἐπαρχίες ποὺ εἶχαν καταλάβει οἱ Φράγκοι², στοὺς ὁποίους ἀγῶνες ἀναφέρεται κυρίως ὁ Μιχαὴλ Παλαγιολόγος στὴ δημηγορία του ποὺ διάσωσε ὁ Παχυμέρης, δὲν ἀποτελοῦν νεωτερισμὸ ποὺ θεμελιώνεται στὴ δῆθεν νέα ιδεολογία τοῦ «βυζαντινοῦ πατριωτισμοῦ», ἀλλὰ βρίσκονται μέσα στὴν παράδοση τῆς «βυζαντινῆς ιδέας» καὶ πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν μέσα ἀπὸ τὴ δυναμικὴ τῆς ιδέας αὐτῆς, ποὺ τώρα βέβαια ὑπηρετοῦσε νέες ἀνάγκες καὶ νέες καταστάσεις.

Πῶς ἐξηγεῖται αὐτὴ ἡ ἐμμονὴ στὴν ιδέα τῆς ἀνάκτησης τῶν χαμένων ἐδαφῶν, τῆς ἀνάπλασης, τῆς ἀποκατάστασης καὶ τῆς ἀναγέννησης τῆς αὐτοκρατορίας;

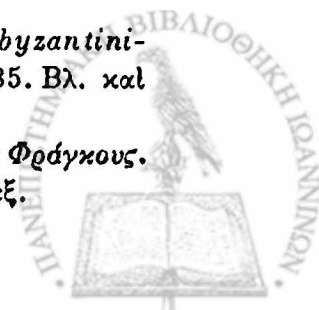
Ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπλή, γιὰτὶ ἡ ιδέα ποὺ μελετᾶμε δὲν ἔμεινε στατική καὶ ἀναλλοίωτη μέσα στοὺς αἰῶνες. Νέα πολιτικὰ δεδομένα καὶ νέες ἐμπειρίες τῆς πρόσθεταν κατὰ καιροὺς νέες ἀποχρώσεις καὶ διαστάσεις. Ἐντελῶς ἐπιγραμματικὰ θὰ μπορούσαν νὰ ἐπισημανθοῦν τὰ ἑξῆς:

1. Ἡ ἀφετηρία τῆς ιδέας βρίσκεται στὴ μακρὰ παράδοση τοῦ ρωμαϊκοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Ἡ Ρώμη ἐπεκτάθηκε σιγὰ σιγὰ ἀπὸ τὸν Τίβερη ὡς τὴ Βρεταννία καὶ ὡς τὸν Εὐφράτη πιστεύοντας ὅτι μὲ τὶς κατακτήσεις της, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν

et d' histoire orientales et Slaves 10 (1950) 99-108, κυρίως σ. 107), ποὺ ὅπως εἶδαμε, εἶχε ἐκχωρηθεῖ στοὺς Πέρσες πρὶν ἀπὸ 609 χρόνια! Ὁ γιὰ τὰ πολεμικὰ γεγονότα τοῦ ἰ' αἰῶνα συνήθως ἄριστα ἐνημερωμένος ἱστορικός Λέων Διάκονος, θυμᾶται μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτῆ ὅ,τι γνωρίζει ἀπὸ τὸν ἐκκλησιαστικὸ ἱστορικὸ Θεοδώρητο καὶ ἀπὸ ἀγιολογικὲς πηγές (βλ. P. Peeters, «La légende de Saint Jacques de Nisibe», *Analecta Bollandiana* 38 (1920) 316 ἐξ.) καὶ ἀναφέρει ὅτι σὲ κάποια πολιορκία τῆς Νισίβης ἀπὸ τοὺς Πέρσες τὸ 350 ἡ πόλη σώθηκε χάρις στὴν θαυματουργὴ παρέμβαση τοῦ ἐπισκόπου της Ἰακώβου (γιὰ τὰ σχετικὰ ἱστορικὰ γεγονότα βλ. τὸ λῆμμα Nisibis τοῦ J. Sturm στὴν *Real-Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, τ. 17). Ἡ ἐκχώρηση τῆς πόλης στοὺς Πέρσες, ποὺ εἶχε γίνει στὰ πλαίσια συμφωνίας εἰρήνης, μένει ἀμνημόνευτη, ἴσως γιὰτὶ ἦταν ιδεολογικὰ ἀνεπίκαιρη.

1. Βλ. τὴν ὡραία μελέτη τοῦ L. Buisson, *Erobererrecht, Vasallität und byzantinisches Staatsrecht auf dem ersten Kreuzzug*, Hamburg - Göttingen 1985. Βλ. καὶ Zbinden, στὸ βιβλίο ποὺ μνημονεύεται στὴν σ. 198, σημ. 2.

2. Βλ. τώρα Μ. Κορδῶση, *Ἡ κατάκτηση τῆς Νότιας Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς Φράγκους. Ἱστορικὰ καὶ τοπογραφικὰ προβλήματα*, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 150 κ.ἐξ., 170 κ.ἐξ.

ικανοποίηση τῶν δικῶν της συμφερόντων, πρόσφερε στους λαούς πού υπέτασσε τήν εἰρήνη, τήν ἀσφάλεια καί τή συμμετοχή τους σέ μιάν ἀνώτερη, ἰδανική μορφή πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς καί πολιτισμοῦ.

2. Τῆ «συνείδηση αὐτῆ ἀποστολῆς» πού διαμόρφωσε ἡ Ρώμη γιά νά δικαιολογήσει τήν ἐπέκτασή της καί τήν ἀξίωσή της γιά παγκόσμια ἡγεμονία τήν ἐνστερνίστηκαν καί "Ἕλληνες λόγιοι στοχαστές, ὅπως π.χ. ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης, καί τῆς ἔδωσαν φιλοσοφική τεκμηρίωση καί διατύπωση. Ἡ κατάσταση πραγμάτων πού δημιούργησε ἡ ρωμαϊκή ἡγεμονία προβλήθηκε ὡς μιὰ ἀνώτερη ποιότητα πολιτικῆς ζωῆς καί ὡς ἀποκατάσταση τῆς φυσικῆς τάξης, ἀπό τήν ὁποία εἶχαν ἐκπέσει οἱ ἑταῖροι τῆς Ρώμης.

3. Τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο κατανοήθηκε ὡς ἔκφραση καί διατύπωση τοῦ φυσικοῦ δικαίου. Λαμπροὶ κλασικοὶ διανοητὲς καί νομομαθεῖς ἐπεξεργάσθηκαν τήν ἰδέα αὐτῆ σέ ἓνα σύστημα πού ἐπιβίωσε στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια τόσο στή Δύση, μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἰσιδώρου Σεβίλλης, ὅσο καί στήν Ἀνατολή μὲ τοὺς Πανδέκτες τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

4. Λογικὴ προέκταση τῆς ἰδέας αὐτῆς ἦταν ἡ πεποίθηση, ὅτι ἡ τυχόν ἀνατροπὴ τῆς πολιτικῆς κατάστασης μὲ ἐσωτερικὴ ἐπανάσταση ἢ μὲ ἐπιβολὴ ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ ἀποτελοῦσε παραβίαση τῆς φυσικῆς τάξης τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Μιὰ τέτοια ἀνατροπὴ τῆς φυσικῆς τάξης δὲν ἦταν δυνατὸν παρά νά ἔχει προσωρινὸ χαρακτήρα, ἀφοῦ ἡ ἀποκατάστασή της ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ὑφῆ τῶν πραγμάτων, εἶναι νομοτελειακὰ προβλέψιμη.

5. Ἐγγύηση γιά τὴν ἐξέλιξη αὐτῆ πρόσφερε ἡ ἔκκληση τῆς θεϊκῆς συμπάρτασης, πού προέβλεπε τὸ θρησκευτικὸ τελετουργικὸ κατὰ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου, τόσο στή Ρώμη ὅσο καί ἀργότερα στὸ χριστιανικὸ Βυζάντιο. Ἀναμενόταν ὅτι ὁ θεὸς θὰ παρενέβαινε στὴν πορεία τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας γιά νά ἐξασφαλίσαι τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχικῆς, φυσικῆς, δηλαδὴ θεόδοτης κατάστασης.

6. Βέβαια ἡ ἀνατροπὴ τῆς φυσικῆς κατάστασης θὰ μπορούσε νά προέρχεται ἀπὸ τὴν «ὀργὴ τοῦ θεοῦ» γιά τὴν παραβίαση τοῦ ἠθικοῦ κώδικα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἐκτὸς ἐὰν ὀφειλόταν στὴν ἀνοχή του γιά νά «δοκιμάσει» τοὺς πιστούς. Ἀλλὰ καί στίς δύο περιπτώσεις ἡ ἀνατροπὴ τῆς φυσικῆς τάξης δὲν ἦταν δυνατὸν παρά νά ἔχει προσωρινὸ χαρακτήρα, ἀφοῦ ἀναμενόταν ὅτι ὁ θεὸς θὰ ἔδειχνε τελικὰ τὴν εὐσπλαχνία του πρὸς τὸν περιούσιο λαό του.

7. Γιά νά ἐξευμενιστεῖ ὁ θεὸς πρέπει ὅμως πρῶτα οἱ πιστοὶ νά ἀποκαταστήσουν τὴ λειτουργία τοῦ ἠθικοῦ κώδικα διορθώνοντας τὴν προσωπικὴ, τὴν κοινωνικὴ καί τὴν πολιτικὴ συμπεριφορά τους. Ἔτσι ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀρχικῆς πολιτικῆς κατάστασης συνδέεται καί ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ὄραμα τῆς ἠθικῆς ἀνόρθωσης καί ἀναγέννησης. Αὐτὴ τὴν ἰδέα τὴν ἐκμεταλλεύτηκαν εὐστοχα οἱ διδάσκαλοι τῆς ἔκκλησίας τόσο στή βυζαντινὴ ἐποχὴ ὅσο καί στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας συμβάλλοντας ἔτσι στὴ συντήρηση τῆς Μεγάλης Ἰδέας.

Ὁ ἀναγνώστης τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ἄρθρου θὰ μποροῦσε ἴσως νὰ σχηματίσει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ Μεγάλη Ἰδέα ἄσκησε καθοριστικὴ ἐπιρροή στὴ διαμόρφωση τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς πρὸς τοὺς γείτονες τῆς αὐτοκρατορίας ποὺ ἐγκαταστάθηκαν καὶ ὀργανώθηκαν πάνω σὲ ἐδάφη ποὺ κάποτε ἦταν δικά της. Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ θὰ ἦταν ἐσφαλμένη. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ ὄραμα τῆς ἀνάκτησης παρέμενε πάντοτε ἰσχυρὸ καὶ διατηροῦσε τὴ δυναμικὴ του. Συγχρόνως ὅμως ἴσχυαν καὶ δύο ἄλλα μεγέθη: Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ αἴσθησις τοῦ ἐφικτοῦ, ἡ ἐπίγνωσις τῶν πραγματικῶν δυνάμεων ποὺ διέθετε ἡ αὐτοκρατορία γιὰ νὰ ἐπιβάλλει τὴ θέλησή της. Σπάνια συναντᾶμε βυζαντινοὺς ἡγέτες ποὺ νὰ ἔχουν χάσει τὴν αἴσθησις τοῦ ἐφικτοῦ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ Βυζάντιο εἶχε ἐπίγνωσις τῶν συμβατικῶν του ὑποχρεώσεων, τῶν δεσμεύσεων ποὺ ἀναλάμβανε ὑπογράφοντας διεθνεῖς συνθηκὰς εἰρήνης μὲ τοὺς ἀντιπάλους του. Ἡ ἀρχὴ *pacta servanda sunt* θεραπεύτηκε ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς μὲ ἰδιαίτερη εὐαισθησία ὄχι μόνον στὶς ἰδιωτικὰς ἀλλὰ καὶ στὶς συλλογικὰς, κρατικὰς σχέσεις.

Ἔτσι τὴ βυζαντινὴ πολιτικὴ διαμόρφωνε κάθε φορὰ ἕνα συνδυασμὸς τῶν τριῶν μεγεθῶν: Τοῦ ὄραματος γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀποκατάστασις, τοῦ αἰσθήματος τῶν συμβατικῶν δεσμεύσεων καὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ πολιτικὰ ἐφικτοῦ.

ABSTRACT

THE BYZANTINE ROOTS OF THE «MEGALI IDEA»

by

Evangelos Chrysos

It has been pointed out that the so-called Megali Idea, the expectation of the Greeks during the Turkish rule, which in the 19th century was articulated as a political programme, that one day the tyrannical sway would be overthrown and the Christian empire restored again, was not born after the fall of Constantinople in 1453 but existed already in Byzantium. Thus, D. Zakythenos has called the Megali Idea a Byzantine idea.

In this paper I argue that the roots of this idea go back as far as the fourth century A. D.

In A. D. 363 emperor Jovian was obliged to cede to the Persians the city of Nisibis with a part of Mesopotamia. The ideological elaboration on this fact among the contemporary authors, Christians and pagans, and the disillusion it created shows that for the first time the Romans were confronted with the fact that a part of their territory might be lost to the enemies. The difficulty to accept the *fait accompli* gave birth to the hope that some day the Nisibians, who were forced to leave their city would be allowed to return home.

Whenever the empire lost some territory in later times even through formal treaties the idea prevailed that the cession was provisional, the restoration of the empire, the *regeneratio imperii*, was only a matter of time. In the frame of this concept the war to reoccupy lost territories, the *reconquista*, was appreciated as the most noble duty of the Byzantine emperor. This is how emperors like Justinian, Heracleios, Nicephoros Phocas, John Tsimiskis and Basil II understood their «wars of restoration». The Comnenes expected that as a matter of course the crusaders would offer them the lands they won from the Arabs.

The restoration of the empire to its former frontiers was conceived as a return to the original state of affairs, which had temporarily been disturbed.

University of Ioannina
Department of History

